

Незалежність судової влади

Крижанівський Віктор Вячеславович,
*асистент кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса
Шевченка, кандидат юридичних наук*

УДК 343.19

Актуальність теми полягає в необхідності осмислення на теоретичному, правотворчому та правозастосовчому рівнях відповідних міжнародних правових стандартів щодо незалежності судової влади, адже проблема даного принципу не обмежується окремою країною, а привертає увагу міжнародного співтовариства, і це дає можливість говорити про інтернаціоналізацію стандартів у галузі судоустрою. В період становлення та розвитку правової держави, формування громадянського суспільства актуалізуються дослідження сутності судової влади та гарантій забезпечення її незалежності. Незалежність судової влади є однією із значимих демократичних засад суспільства.

Науковий фундамент організаційно-правових і процесуальних аспектів незалежності судової влади закладався у дореволюційній правовій доктрині Росії, до складу якої тоді входила і наша країна, такими вченими, як Є.В. Васьковський, Л.Є. Владимиров, С.І. Вікторський, Г.А. Джаншієв, С.І. Зарудний, В.Р. Завадський, О.Ф. Кістяківський, А.Ф. Коні, І.В. Михайловський, С.П. Мокринський, М.І. Муравйов, М.М. Розін, М.Д. Сергієвський, С.М. Тригубов, Д.Г. Тальберг, Л.Я. Таубер, І.Я. Фойницький та ін.

Вагомий внесок у розробку цієї проблеми зробили О.Б. Абросімова, Г.Н. Агеєва, Ж.Л. Акішева, В.Б. Алексєєв, М.С. Алексєєва, Л.Б. Алексєєва, В.П. Божьєв, В.Ф. Бойко, О.Д. Бойков, В.Д. Бринцев, В.В. Гордовенко, В.О. Гринюк, Ю.М. Грошевий, К.Ф. Гуценко, Т.М. Добровольська, В.Б. Єршов,

М.І. Клеандров, В.І. Кононенко, О.М. Ларін, В.М. Лебедєв, П.А. Лупинська, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, Т.Г. Морщакова, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, В.М. Савицький, О.Б. Смирнов, В.С. Стефанюк, Ю.І. Стецовський, М.С. Строгович, Н.В. Радутна, Р.Д. Рахунов, Ф.М. Решетников, Д.М. Хачатурян, Г.І. Чангулі, Н.М. Чепурнова, М.О. Чельцов-Бебутов, В.І. Шишкін та інші.

Сьогодні стає зрозумілим, що у методологічному аспекті в роботах зазначених авторів по-науковому осмислювалися порушені проблеми, які свого часу адекватно відображали реалії, що мали місце в юридичній практиці та правознавстві. Проте час демократичних реформ викликає потребу переосмислення зробленого з нових позицій, пошуку оптимальних та адекватних для нашого суспільства моделей судоустрою та судочинства.

Зазначене вище свідчить про те, що проблеми, пов'язані з утвердженням інституту незалежності судової влади, вимагають ретельного підходу з точки зору аналізу суспільно-політичних, історико-правових традицій країни, особливо в період судової реформи, яка нині здійснюється в Україні.

Невизнання на конституційному рівні судової влади як самостійної гілки державної влади не створювало передумов для теоретичної розробки поняття «судова влада» та відповідних гарантій її функціонування. Звідсіля і відсутність відповідного терміна в політичному, законодавчому та науковому лексиконі [1, с. 24]. Закріплене в Конституції УРСР 1978 р. положення про незалежність суддів і підкорення їх тільки закону означало лише формальну заборону на втручання у судову діяльність по відправленню правосуддя, а не визнання за судовою владою якості самостійного виду державної влади, рівного по своєму значенню в демократичному суспільстві з іншими гілками влади.

Україна, проголосивши себе суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою, тим самим визнала, що існування і функціонування будь-яких інститутів у державі базується на принципах правової держави, одним із принципів якої є принцип розподілу влад.

Відповідно до ст. 6 Конституції України державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Але щоб дійти до розуміння цього, потрібні були віки [2, с. 4].

Ще Аристотель зазначав, що у всякому державному устрої є три «елементи». Перший – законодавчий орган, який вирішує всі найважливіші питання життя держави і до того ж володіє деякими специфічними судовими функціями. Другий «елемент» – інститут адміністративної (виконавчої) влади, третій – інститут судовий. Саме ці три елементи складають основу кожної держави [3, с. 514].

Дійсно, вже за часів античності філософи висловлювали думку про необхідність розмежування діяльності державних органів, проте, як писав В.С. Нерсесянц, внаслідок відсутності у стародавній час абстракції політичної держави відсутня була також й абстракція влади політичної держави, про розподіл якої, власне, і йшлося в Новий час – епоху буржуазних революцій і наступного розвитку капіталізму [4, с. 99]. Тобто розмежування функцій державних органів стало необхідним у період Нового часу.

Класичної форми теорія розподілу влади набула у працях видатного французького мислителя Монтеस्क'є, який не поділяв владу на три абсолютно самостійні влади: він говорив про «три роди влади», тобто про три частини єдиної влади, що з метою кращого устрою держави розподілена між окремими його структурами [5, с. 156]. Очевидно, Монтеस्क'є мав на увазі єдину державну систему, що діяла як на підставі відособлення її різних структур, так і на підставі їхньої тісної взаємодії. Цілеспрямоване, абсолютне розмежування влади, повна незалежність державних органів один від одного і відсутність взаємозв'язку між ними призвели б до розпаду всієї державної системи.

Назвавши три влади, Монтеस्क'є визначив і сферу діяльності кожної. Так, перша, законодавча – видає, скасовує закони, виправляє їх. Друга, виконавча – вирішує питання війни і миру, питання безпеки держави. Третя, судова – карає за злочини і вирішує зіткнення між приватними особами.

Відповідно до концепції Монтеस्क'є, суд здійснює тільки функцію відправлення правосуддя. У той же час частину судової влади він передає законодавцям. На думку французького правника, парламент повинен складатися з двох палат або зборів: збори шляхетних (як верхня палата) і збори представників (як нижня палата). Верхня палата має право судити представників феодалної знаті (а не звичайні суди). По-друге, верхня палата здійснює зменшення покарання нижче нижчої межі та помилування. По-третє, ця палата, замінюючи судову владу, відіграє роль противаги. Із трьох влад судовою у широкому розумінні як би зовсім не влада, а радше гарантія влади. Залишаються лише дві інші: для стримування їх від крайностей вони мають потребу у владі регулюючій, і та частина законодавчих зборів, що складається зі шляхетних, дуже придатна для цього призначення [5, с. 160–161]. Таким чином, Монтеस्क'є позбавив судову владу одного з головних її повноважень – судового контролю.

Дане твердження явно суперечить концепції мислителя щодо поділу влади на три самостійні незалежні влади. Говорячи про судову владу як про «гарантію влади» і передаючи частину її повноважень верхній палаті парламенту, він тим самим поставив її в залежність порівняно із законодавчою і виконавчою владою. У даному випадку при створенні моделі державного устрою в поглядах Монтеस्क'є взяв гору класовий підхід.

Цікавими є його погляди на організацію судової влади. Монтеस्क'є вважав, що судова влада, по-перше, повинна бути доручена не постійно діючому органу, а особам, що у певні пори року, по визначеному законом способу, беруться з народу (як в Афінах) для створення суду, тривалість дії якого визначається вимогою необхідності). По-друге, судді повинні бути виборними і лише в надзвичайних випадках призначеними. По-третє, суд має бути колегіальним. По-четверте, Монтеस्क'є бачив у стабільності судової практики показник точності застосування діючого закону. По-п'яте, вироки повинні

вноситися не як приватні думки суддів, а як відображення загальних правил закону в конкретній обстановці.

У своїх працях Монтеस्क'є не тільки вказав на основне завдання суду – здійснення правосуддя, а й підкреслив, що положення закону обов'язкові як для виконавчої, так і для судової влади у процесі їх діяльності. Сформульована ним концепція поділу влади, що має у своїй основі найбільш повне забезпечення прав і свобод людини, стала ядром класичної теорії поділу влади. Практично всі конституції демократичних держав містять у собі елементи концепції Монтеस्क'є.

На історичний розвиток судової влади в Україні, так само як і її незалежності, значною мірою впливала політична залежність України від інших держав, передусім тих, до складу яких вона входила на різних етапах свого історичного розвитку, ще з часів Київської Русі, де найбільш повно судовий розгляд конфліктів регулювався нормами Руської Правди. На думку В.Т. Маляренка, діяльність судів цього періоду не відзначалася жорстокістю ні в здобутті доказів, ні у покаранні [6, с. 3]. Після розпаду Київської Русі на окремих українських землях ще протягом тривалого часу діяли норми Руської Правди. За часів перебування українських земель у складі Литви та Польщі (XIV – середина XVII ст.) найбільш поширеними джерелами діяльності судів були Литовські статuti (1529, 1566 і 1588 рр.) та норми Магдебурзького права.

У кінці XVI ст. відбуваються дроблення судової влади та розгалуження мережі судів – кожен князь мав свій суд [7, с. 28]. Так, було створено великокняжий, комісарські, маршальські, гродські, земські, підкоморні суди, які так і не були відокремлені від інших державних органів. Таке становище значною мірою обмежувало можливість звернення до суду особи за захистом порушених прав.

Певний інтерес викликає і судочинство доби Гетьманщини (1648–1783 рр.), коли було ліквідовано стару судову систему та створено цілу низку козацьких судів – суд гетьмана, суд Ради генеральної старшини,

Генеральний військовий суд, полкові та сотенні суди. Поєднання судової та адміністративної влади в особі кошового отамана ми бачимо і в Запорізькій Січі. Сотник чи полковник не тільки були начальниками адміністрації відповідних округів (полків, сотень тощо), а й вершителями суду тієї ж території. Характеризуючи цю епоху, слід зазначити, що на території України в другій половині XVII–XVIII ст. діяло кілька правових джерел одночасно з нормами звичаєвого права. Нерідко між цими нормативними актами існували суперечності, зокрема й такі, які визначали статус суду та самих суддів. Наприклад, статут забороняв поєднувати адміністративні та судові функції (артикул 2 розділ 4), а у «Правах, за якими судиться малоросійський народ», навпаки, у главі 7 зроблено акцент на засадах поєднання судових та адміністративних органів у руках козацької старшини. Ця негативна обставина суттєво понизила рівень тогочасного судочинства і, як зазначив О. Кістяківський, судоустрій козаччини був «судоустроєм нижчого типу, в порівнянні з Литовським статутом» [8, 9, 16].

Таким чином, об'єднання судової та адміністративної влад було характерним для всієї існуючої системи управління та судочинства доби Гетьманщини, що не відповідало критеріям незалежності судової влади.

Суттєвою умовою, спрямованою на забезпечення незалежності судової влади, можна, на наш погляд, вважати гласність судового розгляду – кожен не позбавлений прав громадянства житель Гетьманщини міг бути присутнім на розправі (засіданні) чи навіть брати в ній активну участь. «Права...» також закріплювали принцип «Ніхто не може бути суддею у власній справі», оскільки згідно з цим актом сотник не міг судитись у сотенному суді, полковник – у полковому, тому що вони керували ними і уособлювали судову владу певної адміністративної одиниці.

Щодо способу формування суддівського корпусу Гетьманщини слід зазначити, що судді обиралися з числа людей достойних, добросовісних, грамотних, віком 25–70 років, крім німих, глухих, позбавлених розуму. Вперше

обрані судді урочисто давали в присутності священика присягу в церкві, перед Євангелієм [9, с. 106]. Сторони могли надсилати до вищих судів скарги на дії суддів, які винесли несправедливе судове рішення. Якщо мав місце факт підкупу суддів, то їх засуджували до страти, а збитки покривались за рахунок їхнього майна. За необґрунтоване обвинувачення судді скаржник сплачував штраф або до нього застосовувались тілесні покарання. Поряд з цим, суддя знаходився під особливою правовою охороною. За зневагу до судді порушника чекало не менше 6 тижнів арешту, за поранення – відтинали руку, а за вбивство – четвертували [10, с. 33].

Проголошення незалежності України поставило перед державою ряд завдань щодо оновлення багатьох сфер суспільного життя, побудови правової держави. Одним із них було становлення самостійної та незалежної судової влади. Конкретним кроком на цьому шляху стало затвердження 28 квітня 1992 р. Верховною Радою України Концепції судово-правової реформи в Україні, в якій, окрім інших, містився розділ III – формування судової влади. При цьому під судовою владою розумілась система незалежних судів, які в порядку, визначеному законом, здійснюють правосуддя. За цією Концепцією шляхом ефективного розмежування повноважень необхідно гарантувати самостійність і незалежність судових органів від впливу законодавчої та виконавчої влади; створити систему законодавства про судоустрій, яке б забезпечувало незалежність судової влади; гарантувати право громадянина на розгляд його справи компетентним, незалежним і неупередженим судом та інше [11, с. 142].

У прийнятому 15 грудня 1992 р. Законі України «Про статус суддів» ст. 1 має назву «Суддя – носій судової влади» [12, с. 26]. Тим самим у нашій країні вперше на законодавчому рівні було визнано існування судової влади.

Найважливішим кроком у державотворенні було прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України. Як відзначив В. Бойко: «... вперше на конституційному рівні закріплено визнаний світом демократичний принцип

поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Отже всі три гілки державної влади є самостійними, одна одній не підпорядкованими, кожна з них діє в межах своєї компетенції, визначеної Конституцією і законами України» [13, с. 16].

Таким чином, генезис судової влади як незалежної і окремої гілки державної влади показує, що тільки з проголошенням України незалежною державою на законодавчому рівні було закріплено існування самостійної судової влади – атрибута правової держави.

Питання в тому, чи прийняття 7 липня 2010 р. Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є відповідним механізмом реалізації законодавчих положень.

Законом передбачається наділення органів та посадових осіб, які не належать до судової влади, значним обсягом повноважень щодо організації та діяльності судів, визначення судоустрою та статусу суддів поза встановленою Конституцією України їх компетенцією. Таким чином, створюються передумови для неправомірного впливу на суд, втручання у діяльність судових органів і судів, порушення принципів незалежності суддів і самостійності суддів.

Таким чином, доцільно було б внести зміни до чинного законодавства України з метою встановлення більш суворої відповідальності за спроби тиску або впливу на суддю з боку посадових осіб і представників влади. Це дасть судді змогу неупереджено виконувати свої професійні обов'язки, а представників інших гілок влади змусить дбати про власну репутацію та кар'єру, остерігаючись невідворотного покарання в разі тиску на судову незалежність.

На думку деяких авторів, відсутність, наприклад, відповідальності суддів перед територіальними громадами є головною причиною неефективності

діючих місцевих судів [14, 4]. Ця відповідальність – не що інше, як один з елементів інституту мирових суддів. Можливо, це і є альтернативний спосіб інститутів призначення на посаду та відповідальності суддів.

Досвід діяльності інституту мирових судів у зарубіжних країнах свідчить на користь ідеї створення цього інституту і в нашій державі. Інститут мирових судів може внести свіжий струмінь в українську судову систему, виступивши за певних умов протиположно до старого пострадянського суду, а його запровадження стало б прогресивним явищем у сфері правосуддя та сприяло її незалежності.

Список використаних джерел:

1. *Політичні структури та процеси в сучасній Україні: Політичний аналіз / Ф.М. Рудич, В.В. Безверхий, М.Г. Кириченко та ін. – К.: Наукова думка, 2009. – С. 243.*
2. *Грошевий Ю.М., Марочкін І.Є. Органи судової влади в Україні. – К.: Ін Юре, 1997. – С. 20.*
3. *Аристотель. Политика. – Соч. в четырех томах. Том 4. – М: Мысль, 2009. – С. 618.*
4. *Нерсесянц В.С. Гегелевская философия права: история и современность. – М., 2009. – С. 99.*
5. *Монтескье Ш.Л. О духе законов и об отношениях, в которых законы должны находиться к устройству каждого правления, к нравам, климату, религии, торговле и т.д. – СПб, 2009. – С. 320.*
6. *Малярченко В. Становлення і розвиток кримінально-процесуального права на різних етапах історії України // Право України . – 2004. – № 8 – С. 3–7.*
7. *Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Суспільно-політичний лад і право України в складі Литовської держави та Речі Посполитої. – Івано-Франківськ: Прикарпатський ун-т, 2009. – С. 214.*

8. Сиза Н. *Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини*. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – С. 112.
9. Пашук А. *Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст.* – Львів, 1967. – С. 219.
10. Падох Я. *Грунтове судочинство на Лівобережній Україні в другій половині XVII–XVIII століття*. – Львів, 1994. – С. 189.
11. Бринцев В. *Нормативна база судової влади: шляхи і засоби підвищення ефективності* // *Вісник Академії правових наук України*. – 2005. – № 1 (40). – С. 142–150.
12. *Про статус суддів: Закон України від 15 грудня 1992 р.* // *Відомості ВРУ*. – 1993. – № 24 – С.265.
13. Бойко В. *Нова Конституція і судова влада* // *Право України*. – 1997. – № 1. – С. 14–18.
14. Гриневецький С. *Парадокси місцевого самоврядування* / *Дзеркало тижня* № 38 (617) 7 жовтня 2006. – С. 4.

Крижанівський В.В. Незалежність судової влади

Стаття присвячена дослідженню соціальної та правової природи незалежності судової влади, удосконаленню системи засобів її забезпечення. Розглядаються проблеми взаємодії судової влади із законодавчою й виконавчою гілками влади. Звертається увага на форми соціального контролю за судовою діяльністю.

Ключові слова: судова влада, незалежність судової влади, незалежність суддів.

Крыжановский В.В. Независимость судебной власти

Статья посвящена исследованию социальной и правовой природы независимости судебной власти, усовершенствованию системы средств её обеспечения. В работе рассматриваются проблемы взаимодействия судебной власти с иными ветвями государственной власти – законодательной и исполнительной. Обращается внимание на формы социального контроля за судебной деятельностью.

Ключевые слова: судебная власть, независимость судебной власти, независимость судей.

Kryzhanovskiy V.V. Independence of judiciary

Article is devoted to the research of social and legal nature of judicial independence, improvement of the system of its guarantees. The problems of cooperation of judiciary with legislative and executive branches of power are thoroughly examined. The author also stresses on the perspectives of public control over judiciary.

Key words: judiciary, independence of judiciary, independence of judges.